

# **PŘECHOD DÍTĚTE MEZI RODINOU, MATEŘSKOU A ZÁKLADNÍ ŠKOLOU V ČESKÝCH ZEMÍCH PO ROCE 1948: HISTORICKO-KOMPARATIVNÍ ANALÝZA**

## **THE TRANSITION OF THE CHILD BETWEEN FAMILY, PRE-SCHOOL AND PRIMARY SCHOOL IN THE CZECH LANDS AFTER 1948: A COMPARATIVE HISTORICAL ANALYSIS**

**Jana Uhlířová, Barbora Loudová Stralczyńska**

Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

### **Abstrakt**

Příspěvek analyzuje proměny pojetí přechodu dítěte mezi rodinou, mateřskou a základní školou v českých zemích od roku 1948 do současnosti. Na základě komparativního historického výzkumu zkoumá, jak stát prostřednictvím legislativy, kurikulárních dokumentů a rodinné politiky konstruoval školní připravenost a normy spolupráce s rodiči. Studie vychází z kvalitativní obsahové a diskurzivní analýzy primárních pramenů a sleduje mechanismy regulace vztahu rodiny a školy v jednotlivých historických etapách. V období 1948–1989 byl přechod institucionalizován jako nástroj ideologizované socializace a subordinace rodiny státu, zatímco po roce 1989 dochází k diskurzivnímu obratu směrem k partnerství, individualizaci a respektu k dítěti. Současně však přetrvávají některé normativní a institucionální mechanismy regulace, které formují současné debaty o školní připravenosti a odkladech povinné školní docházky.

**Klíčová slova:** *přechod dítěte; mateřská a základní škola; rodinná politika; kurikulum; historický výzkum.*

### **Abstract**

The paper analyses transformations in the concept of children's transition between family, pre-school and primary school in the Czech lands since 1948. Drawing on comparative historical research, it examines how legislation, curricular documents and family policy constructed school readiness and norms of parent-school cooperation. Based on qualitative content and discursive analysis of primary sources, the study traces regulatory mechanisms shaping family-school relations. While 1948–1989 framed transition as an instrument of ideological socialisation and subordination of the family to the state, the post-1989 period

shows a discursive shift towards partnership and individualisation. Nevertheless, certain regulatory mechanisms persist, influencing current debates on school readiness and postponement of compulsory schooling.

**Keywords:** *school transition; pre-school and primary school; family policy; curriculum; historical research.*

## 1 ÚVOD

Přechod dítěte z rodinného prostředí do mateřské školy a následně do základní školy představuje v českém kontextu nejen vývojový milník, ale i politicky a ideologicky regulovaný proces. Druhá polovina 20. století přinesla zásadní definici vztahu rodiny a státu, která se výrazně promítla do předškolního vzdělávání. Cílem příspěvku je historicky analyzovat, jak se proměňovalo pojetí spolupráce rodiny, mateřské a základní školy a jak byl konstruován přechod dítěte jako nástroj socializace, ideologizace, kontroly či později emancipace.

## 2 TEORIE

Teoretické ukotvení vychází z historicko-komparativního přístupu, který chápe vzdělávací instituce jako součást širších mocenských a hodnotových struktur. Analýza pracuje s konceptem socio-centrického (disciplinárního) modelu vzdělávání, charakteristického podřízením individuálních potřeb dítěte společenským a ideologickým cílům a s následným přechodem k pedocentrickému (child-centred) modelu po roce 1989 (Oprailová & Uhlířová, 2021; Spilková, 2022). Přechod dítěte je nahlížen jako institucionálně konstruovaný proces, v němž se protínají kurikulární normy, rodinná politika i demografické strategie. Klíčová je otázka proměny vztahu rodiny a školy a přechodu dítěte mezi nimi prizmatem státu (Uhlířová, Loudová Stralczyńska, 2025).

## 3 METODOLOGIE VÝZKUMU

Studie je založena na komparativním historickém výzkumu s explanatorním a kauzálním cílem identifikovat mechanismy proměny vztahu rodiny, mateřské

a základní školy. Současně má kritický rozměr, neboť sleduje vývoj diskurzu o rodičovské roli a o funkci přechodu dítěte mezi vzdělávacími stupni. Zdrojem dat byl primární pramenný výzkum zahrnující legislativní normy (1948, 1960, 1978, 2004, 2025), kurikulární a politické dokumenty. Uplatněna byla heuristika, pramenná kritika, kontextualizace vývoje a periodizace klíčových etap (1948–1967; 1968–1989; po 1989). Analyticky byla využita kvalitativní obsahová analýza historických dokumentů (Mayring, 2014), diskurzivní analýza formulací o roli rodiny a dítěte a triangulace pramenů i kvantitativní data (vývoj kapacit předškolních zařízení, zaměstnanost, podíl odkladů školní docházky) (González et al., 2019).

## 4 VÝSLEDKY / OČEKÁVANÉ VÝSLEDKY

Analýza identifikovala dvě vývojové linie českého diskurzu.

Institucionalizace a ideologizace přechodu (1948–1989): Předškolní instituce byly integrovány do jednotného školského systému a staly se nástrojem formování „nového socialistického člověka“ (MŠ ČSR a MŠ SSL, 1976a, 1976b). Přechod byl chápán jako cílená příprava na systematické vzdělávání a ideologizovanou socializaci. Spolupráce s rodinou měla jednotný normativní rámec (státem definované výchovné paradigma) (Rákosník & Šustrová, 2016). Přechod dítěte byl rámován jako adaptace na systém, nikoli jako individuální vývojová potřeba. Rizika institucionální péče nebyla systémově reflektována a spolupráce s rodinou měla pouze deklaratorní charakter (Šmelová et al., 2012).

Diskurzivní obrat po roce 1989: Transformace umožnila redefinici vztahu rodiny a školy i pojetí přechodu jako kontinuální součásti socializace. Přetrvávají však dosud stopy minulosti – historicky podmíněná nedůvěra ve vztahu mezi rodiči a učiteli a odtud plynoucí napětí mezi deklarovanou autonomií rodiny a institucionální regulací, zvl. v otázkách školní připravenosti a odkladů.

## 5 ZÁVĚRY A DISKUSE

Historická perspektiva ukazuje, že přechod z mateřské do základní školy nebyl neutrálním pedagogickým tématem, ale odrážel širší politicko-ideologický kontext. V letech 1948–1989 byl instrumentalizován jako nástroj socializace a kontroly rodiny, zatímco po roce 1989 dochází k deklarativnímu posunu směrem k humanistickému a partnerskému modelu (Opravilová & Uhlířová, 2021).

Některé institucionální mechanismy regulace však přetrvávají a znovu se objevují. Studie přispívá k porozumění historickým kořenům současných debat o školní připravenosti, odkladech a rodičovské odpovědnosti. Diskusi o přechodu proto nelze vést bez reflexe struktur státní moci, které dlouhodobě formovaly vztah rodiny a vzdělávacích institucí. Příspěvek otevírá prostor pro další výzkum kontinuity těchto historických vzorců v aktuálních debatách o „odkladové novele“ a odpovědnosti rodiny za vzdělávací dráhu dítěte.

## 6 LITERATURA

- González Rey, F., Mitjáns Martínez, A., & Magalhães Goulart, D. (2019). *Subjectivity within Cultural-Historical Approach: Theory, Methodology and Research*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-3155-8>
- Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Klagenfurt.
- MŠ ČR & MŠ SSL. (1976a). *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy. Projekt a důvodová zpráva*. SPN.
- MŠ ČR & MŠ SSL. (1976 b). *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy. Dílčí projekty*. SPN.
- Oprailová, E., & Uhlířová, J. (2021). *Příběhy české mateřské školy: Vývoj a proměny předškolní výchovy* (2. díl 1948–1989). Pedagogická fakulta UK.
- Rákosník, J., & Šustrová, R. (2016). *Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*. NLN.
- Šmelová, E., Petrová, A., & Souralová, E. (2012). *Připravenost dětí k zahájení povinné školní docházky v kontextu současného kurikula*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Spilková, V. (2022). Hlavní směry transformace primárního vzdělávání v České republice po roce 1989 a perspektivy dalšího vývoje. *Pedagogika*, 72(2). <https://doi.org/10.14712/23362189.2021.2082>
- Uhlířová, J., & Loudová Stralczynská, B. (2025). Relationship between the family and Czech pre-school institutions during the 20th century: A historical perspective (s. 77–90). In D. Kasüsche, D. Franke-Meyer, & R. Braches-Chyrek (Eds.), *International perspectives on the history of early childhood education: Institution – family – profession*. Barbara Budrich.